

Õhuvaatlusvõrgustik Eesti õhukaitses

Mõõtmed ja märgatavus

Mika Raudvassar

Inimkond on sõdinud erinevatel põhjustel aegade algusest saati. Esialgu peeti lahinguid vaid maapinnal, kuid esimeste manööverduisvõimeliste veesõidukite ilmudes jõudis sõda ka merele.

Sõja kolmas mõõde – õhk – võeti kasutusele alles 18. sajandil, kui Prantsuse suurtükivägi kasutas vesinikuga täidetud vaatlusõhupalli 2. juunil 1794 Maubeuge'i lähedal.¹ 19. sajandi jooksul tegeleti õhupallide ja langevarjude ning ka nende vastumeetmete väljatöötamise-arendamisega. Prantsuse-Preisi sõja ajal, kui täheldati käsirelvakaliibriliste relvade vähest mõju õhupallide vastu, töötati Kruppi tehastes Saksamaal kiirkorras välja esimesed õhutõrjekahurid. Tänu piisavalt suurele tõsternurgale ja heale liikuvusele – esimesed kuus kahurit olid asetatud hobuveokitele – moodustasid need kahurid Preisi õhutõrjevägede tuumiku Pariisi piiramisel. Kahuritel puudus sihik kiirelt liikuvate sihtmärkide tabamiseks, kuid seda polnud veel ka tarvis, sest tuule kiirusest sõltuvad suuremõõtmelised Prantsuse õhupallid olid lihtsaks märklauaks mis tahes tulirelvadele.

Tõhusaks ja vastase tuld vältivaks tegevuseks peavad õhusõidukil olema teatud omadused: manööverduisvõime, võimalikult väike sõltuvus tuulest ja ilmastikutingimustest, võimalikult väike kere, mis suudab kanda pilooti, piisavalt kütust, relvastust jne ning suur erksus. Väike kere oli vajalik selleks, et vähendada nii märgatavust kui ka vastase relvade tabamusi ning kaudselt suurendada ka erksust ehk võimet kiiresti ühelt manövrilt teisele üle minna.

Kuna õhust raskemate lennuvahendite loomine näis 19. sajandil nõrkade jõuallikate tõttu veel võimatu, arendati sajandi lõpus tõhusalt

---

¹ Franklin D. Margiotta, *Encyclopedia of Land Forces and Warfare* (London, Washington: Brassey's, 2000), 81.

õhulaevu – voolujoonelise gaasimahutiga motoriseeritud õhupalle. 1900. aastal tõusis õhku Zeppelin 1, esimene täiesti jäik õhulaev. Zeppelin oli peaaegu sõltumatu tuule suunast ja kiirusest ning hea kandevõimega. Kuni I maailmasõja teise pooleni võis väita, et õhulaevade kiirus oli piisav, sest see oli vähemasti võrdne hävitajate kiirusega. Samuti ei osutunud probleemiks õhulaevade üks peamisi puudusi – nende suur ja eriti tuleohtliku vesinikuga täidetud kere, sest lennukõrgus oli väljaspool tollaste õhutõrjerelvade tuleulatust ning hävitajate tavaline, mittesüütav laskemoon ei teinud muud, kui pani gaasi lekkima – kuid ka tühjenevate mahutitega oli võimalik lennata mitukümmend kilomeetrit või rohkemgi. Teisest küljest ei ole eriti mõtet rääkida õhulaevade erksusest.

Õhupallidele ja laevadele aerostaatilise tõstejõu andva vesiniku ruumala sõltub temperatuurist. Mahutite ruumala oli piiratud, seega tuli nende lõhkemise ennetamiseks vähendada päikese soojendavat mõju. Kasutusele võeti päikesekiirgust peegeldavad katted, mis omakorda suurendasid õhulaevade nähtavust. Kirkamal päeval oli õhulaeval võimatu end varjata.

Mõni aasta pärast Zeppelin 1 tõusid õhku esimesed õhust raskemad lennumasinad. Algas uue relva – lennuki – väljatöötamine. Lennukeid on kasutatud alates Mehhiko kodusõjast ja Itaalia-Türgi sõjast 1911. aastal luureülesanneteks ja pommitamiseks ning alates I maailmasõjast on nad hägustanud rindejoone ja tagala mõistet. Võrreldes õhulaevadega on lennukitel mitu eelist: nad on palju väiksemad ja mis peamine, palju erksamad.

Õhulaevade kuldaeg sai läbi siis, kui hävitajate relvastusse võeti süütekuulid ja isegi raketid. Samuti rääkis õhulaevade kahjuks maismaa õhutõrje kiire areng ning otsustavaks said õhulaevade kolm peamist puudust: suur kere, väga süttimisohtlik vesinik ja vähene võime tule eest põigelda. Samuti ei saanud kaugmaa-pommitusretkedel raskepommituslennukite ilmumise ja arenemise tõttu õhulaeva enam ainuvalitsevaks pidada. Kuni 1916. aastani kasutati õhulaevu mõningase eduga suurlinnade vastu (näiteks London), kuid nende roll vähenes pidevalt.

Strateegiliste pommitajate rohke kasutuselevõtt on üks sõja mõiste muutumise eeldusi. Alates Prantsuse revolutsioonist on Euroopas valitse-

nud kaks vastandlikku teooriat. Esimene neist pärineb Friedrich Suurelt² ning teise autoriks ja esmakasutajaks peetakse Napoleoni. Preisi teooria järgi peavad sõja- ja tsiviiltegevused olema eraldatud nii palju kui võimalik. Seevastu Napoleon pooldas doktriini, mida tänapäeval tuntakse *totaalse sõjana*.

Doktriinid ja eetika

I maailmasõja ajal maeti Friedrich Suure teooria maha. Alates sellest hetkest võisid strateegiliste pommitajate rünnakud tabada tsiviilelanikke isegi sadade kilomeetrite kaugusel tagalas. Erinevalt maapinnast või merest, mille puhul on vaenupooltel võimalik mõnda konkreetset piirkonda kontrollida, on riigi õhuruumi peaaegu võimatu kaitsta õhukaitselahenditest seina või muu selletaolise ehitamisega piirile. Tagala tähtsate objektide õhutõrje nõuab märkimisväärset hulka õhutõrjevägesid, relvi ja muid vahendeid.

Võrreldes maaväe sõidukite või mereväe laevadega on vastase lennukitel veel üks ohtlik omadus: nende suur kiirus.

Kui maismaasihtmärke on võimalik avastada, liigitada ja nende pihta tuld avada samast punktist, siis kiireid õhusihtmärke, eriti madalal liikuvaid, saab avastada ja nende pihta tuld avada üksnes tõhusa eelhoiatuse korral. Parimal juhul on kogu riigi maa-ala kaetud õhuvaatlejate võrgustikuga. Õhujõududel on ka puudusi – liikudes kiiresti ja pinnavormidest enam-vähem sõltumatult, on väga raske jõuda edasi varjatult ja vaikselt. Märkamata saavutamiseks on võimalik suurendada kõrgust, lennata öisel ajal või uduse ja pilvise ilmaga, kuid viimati mainitud tingimusi nimetatakse tänapäevani kehvaks lennuilmaks, saati siis I maailmasõja ajal, kui mootorid polnud kuigi töökindlad ja navigeerimisseadmed olid algelised. Kokkuvõtvalt võib väita, et I maailmasõja ajal ja isegi hiljem piisas lennukite avastamiseks inimsilmast ja optikariistadest. Öiseid pommitusretki tehti, kuid need olid harvad ega täitnud neile pandud ootusi.

---

² Preisimaa kuningas Friedrich II (1712–1786) (toim.).

I maailmasõja alguses oli õhuvaatlus alles lapsekingades. Isegi Saksa-maal, mida võib pidada selles valdkonnas eesrindlikuks, puudusid sõja alguses teadaolevalt vastavad ühtsed juhised.³ Õhuvaatluste andmeid edastasid tehaste, sildade, raudteejaamade jmt valvurid, kuid saadud and-med kaldusid tihti liialdustesse või olid muidu asjatundmatud. Sõja ajal arenes õhuvaatlus jõudsalt ning sõja lõpuks saavutati parimad tulemused koostöös aktiivsete ja passiivsete õhutõrjemeetoditega.

Pärast I maailmasõda pani Itaalia kindral Giulio Douhet raamatus „Il dominio del Aria” („Juhtimine õhus”) kirja oma kuulsa teooria, mida hakati hiljem kutsuma Douhet’ doktriiniks või douhetismiks. Douhet oli veendunud, et tuleviku konfliktid ja sõjad lahendatakse peamiselt õhuväe abil ning maa- ja mereväele jääb ainult toetav roll. Sõja esimeses järgus tuleb hävitada vastase õhujõud, soovitatavalt juba maa peal, ning saavu-tada selle abil õhuülekaal, kasutades lennuväljade pommitamiseks ras-keid, tugevasti relvastatud ja kõrgel lendavaid pommitajate koondisi. Tei-ses järgus tuleb pommitada suure tihedusega tööstuspiirkondi ja linnu, et mõjutada kohalikke elanikke sundima oma valitsust rahuläbirääkimis-tele. Võit saavutatakse ilma I maailmasõjale omaste hiiglaslike maavägede lahinguteta, milles kantakse suuri kaotusi.

Pärast I maailmasõda on kõiki peamisi kokkupõrkeid analüüsitud Douhet’ õpetuse põhjal, kuigi selle usutavus teooriana seati kohe kahtluse alla. Nimelt tegi Douhet konkreetseid arvutusi, mille kohaselt piisab tea-tud suurusega linna pommitamisest 300 tonni pommidega, et lõpetada sõda ühe kuu jooksul ja saavutada oma eesmärgid.⁴ Hiljemalt II maailmasõda näitas, et sellise hulga pommidega ei saavuta suurt midagi.

I maailmasõjas oli kohutav roll sõjagaasidel ning mitme autoriteedi arvates oleks pidanud see olema nii ka tuleviku suurkonfliktides. Pannes kokku uue väeliigi (õhujõud) ja relva (gaasid), oleksid massilised rünna-kud gaasipommidega muutnud suurlinnad ja tööstuskeskused surnu-aedadeks.

---

³ A. Kurgvel (leitnant), *Riikliku sidevõrgu arendamine õhuvaatlusteenistuse vajaduste rahul-damiseks*, Eesti Riigiarhiiv (ERA) 495.12.683, 17.

⁴ Ahti Lappi, *Ilmatorjunta ilmasodassa 1794–1945* (Helsinki-Vaasa: Ilmatorjuntasäätiö, 2000), 88–91.

Ääremärkusena olgu öeldud, et Eesti Vabadussõja ajal kasutati suur-
tükivägedes gaasi ainult äärmuslikes olukordades, viimase vahendina.
Seevastu Etioopia sõjas kasutati gaase laialdaselt ja kohati väga hirmsate
tagajärgedega.

Aastasadu olid kestnud vaidlused tsiviilelanike sõjategevusse kaasa-
mise ümber. Samal ajal on väga vähe teooriaid ja õpetusi, mis keelak-
sid enesekaitse – viimast peetakse ikka loomulikuks ja seega eetiliseks.
Eespool nimetatud Preisi lähenemise puhul peavad tsiviilelanikud olema
sõjategevusest nii eraldatud kui vähegi võimalik. Nüüd aga, kui tsiviilela-
nikud olid muutunud üheks moodsa sõja peamiseks märklauaks, tundus
loomulik ja eetiline ennast kaitsta.

Gaasiohu tõttu asutati hulka peamiselt tsiviilelanikest koosnevaid
organisatsioone, mille eesmärk oli kaitsta elanikke, ehitades varjendeid,
hankides kaitseülkondi, arendades koostööd tuletõrjajatega, et pesta linn
puhtaks veeldunud gaasist jne. Järgmine samm oli tsiviilelanike kasuta-
mine ennetavas õhuvaatlusvõrgustikus koostöös õhutõrjajõududega. Ei
saa jätta mainimata, et sõjagaasi ei kasutatud II maailmasõja ajal kor-
dagi – kõigil peamistel sõdivatel riikidel olid valmis suured gaasivarud,
kuid nende kasutamise rahvusvahelistest keeldudest peeti kinni ka siis,
kui riik oli surmaohus.

I maailmasõja ajal sai selgeks, et on mõttetu katta õhuvaatluse ees-
märgil kogu territoorium põhjalikult koolitatud sõjaväelastega. Enam-
jaolt oodates ja igavledes löid õhuvaatlejad lihtsalt aega surnuks. Tänu
õhuvaatlusvõrgustiku toimimise lihtsusele võis selles kasutada ka tsiviil-
isikuid, kes ei vajanud eriväljaõpet. Sobis ka lihtsalt aknal istuv vanaema,
kel oli niikuinii kombeks väljas toimuvat passida – ta tuli vaid varustada
telefoniga. Tuli lihtsalt märgata lennukit, võimaluse korral see identifit-
seerida ning sellest teada anda.

Üldkasutatavasse teabevõrku vastase lennuki kohta teate edastami-
seks oli kaks peamist võimalust: teate võis edastada otse raadio abil või
helistada mõnda vaatlusvõrgustiku sidepunkti, mis vastutas selles olukor-
ras häire andmise eest.

Koostööst

Vabadussõja ajal ei olnud Eesti lennuväel otsustavat rolli. Lennukeid kasutati luureks ja üksikutel pommitamistel. Enamik lennukeid oli võetud sõjasaagina Punaarmeele või Landeswehrilt. Siiski suutsid need pommitamised põhjustada ajutist segadust vastase leeris ning suure tähtsusega olid õhuluure andmed esmajoonel sõja lõpus lõunarindel.

Kuigi meil oli õhutorjeseurtükke nii maa- kui ka mereväes, kasutati neid teadaolevalt ainult maasihtmärkide laskmisel ja need pandi pärast sõda ladudesse. Vähemalt kuus õhutorjevõitu saavutati sõja jooksul käsirelvakaliibriliste relvade abil, üks kahjuks ka nn sõbraliku tulega: vahetult enne Landeswehri sõda tulistati Valga kohal alla luuletaja Marie Underi onupoja Arnold Underi juhitud luurelennuk Be-2.⁵

Pärast sõda kohandati riigi tsiviil- ja sõjaväeasutused rahuaja tingimustele. Isegi Kaitseliit saadeti laiali, ent pärast kommunistide riigipöördekatset 1. detsembril 1924 see taastati. Kaitseliidu vastutusalasse kuulusid territoriaalkaitse, reservväljaõpe ning eraldi allorganisatsioonide pidamine noortele ja naistele. Tegu oli organisatsiooniga, millela on Eesti elu 1930. aastail raske ette kujutada. Enne II maailmasõda oli Kaitseliidul üle 60 000 liikme.

Kaitseliit tegi koostööd paljude organisatsioonidega, kaitsevägi oli neist tähtsaimad. Riik oli jagatud kohalike jalaväediviiside vastutusaladeks: 1. diviis vastutas Kirde-Eesti eest ning kaitstes Viru- ja Järvamaad, 2. diviis täitis maailmasõdadevahelisel perioodil sama ülesannet Tartu-, Võru-, Valga- ja Petserimaal. Enamiku iseseisvusajast (alates 1926. aastast) kaitstes Lääne-Eestit, aga ka Tallinna ümbrust 3. diviis. Lühematel ajavahemikel oli erandeid, nagu ranna-, õhu- ja sisekaitse staabi olemasolu enne 1928. aastat ja 4. diviisi moodustamine vahetult enne Eesti Vabariigi lõppu.

Kaitsevägi tegi koostööd ka ilmateadlastega – ilmateenistus toetas peaaegu kõiki üksusi. Kaitseväge enda ilmajaamad kuulusid suurtükiväe-

---

⁵ Öieti B.E.2 (*Blériot Experimental*) – Briti kahekohaline ühe mootoriga biplaan, toodeti alates 1912. aastast (toim.).

rühmadele, soomusrongiüksuste, 1. ja 7. jalaväerügemendi ja pioneeri-pataljoni koosseisu ning need edastasid andmeid ka teistele lähedal asunud väeosadele. Tartu üksustel – ratsarügemendil, Kuperjanovi ja 2. üksikul jalaväepataljonil, 2. lennuväedivisjonil ja kahel suurtükiväe-grupil (3. ja 4.) – oli hea võimalus kasutada Tartu tähetorni ilmajaama teenuseid. Võrus oli 7. jalaväerügemendi ja 8. üksiku jalaväepataljoni ühine meteoroloogijaam mehitatud kohaliku gümnaasiumi õpilastega. Nii ei pidanud kaitseväge kulutama isikkoosseisu ilmajaama tarbeks ning noored said kogemusi ja võimaluse tunda end riigikaitsese otseselt kasulikuna.

Eelmises peatükis on mainitud tuletõrje kaasamist pommituste tagajärgede likvideerimisse, pommivarjendite ehitamist jne. Seetõttu ei tule *kodanlik õhukaitse*, nagu seda sel ajal nimetati, ka Eestis üllatusena. Organisatsioonil oli kontakte igas linnas ning tehti koostööd näiteks õhukaitsesega.⁶

Peab mainima, et Eesti lennuväel oli koostöökogemus nii lennuväeüksustega välismaal kui ka tsiviilisikutega Eestis hoopis ootamatutel aladel. Nimelt oli Soomes, kohe teisel pool Soome lahte, 1920. aastail keelatud alkohoolsete jookide tootmine ja tarbimine ehk valitses kuiv seadus. Januseid Soome lennuväelasi rõõmustas aga Eesti pilootide üle lahe toodud kangem kraam.⁷ Asi tuli peatselt välja ja maksis koha mitmele kõrgele lennuväejuhile. Veel 1920. aastate keskel oli lennutundide ja kulutatud kütuse-määrdeainete arvestus väljendatud kahtlaselt ümmarguste arvudega, kuid juba näiteks 1926.–1927. aasta kohta on neid täpsustunud ning õhukaitse ajal muutus täpsus enesestmõistetavaks.

Osa noori piloote oli teinud n-õ hädamaandumisi juhtumisi oma sugulaste põldudel ja/või tervitanud neid õhus manööverdades. Lennukooli õpilaste lemmiktegevuseks olid madallennud üle Pirita päevitajate. Hiljemalt 1931. aastast selline korralagedus keelati.

Õhukaitse ülem üritas vältida liigset halba mõju ka põllumajandusele. Näiteks keelati alates 1938. aastast lennud üle hõberebasefarmi, mis paiknes Ülemiste järve ääres.⁸

⁶ Õhukaitse väljaõppedokumente aastatest 1938–1939, ERA 526.1.192, 255.

⁷ Mika Raudvassar, „Viron Ilmapuolustus Talvisotaan mennessä II,” *Ilmatorjunta* 2 (2011): 28.

⁸ Õhukaitse väljaõppedokumente aastatest 1938–1939, 321.

Õhukaitsele puudus võime hoida kõiki reservlendureid lendamiseks piisavas vormis. Lahendusena sõlmiti 1938. aastal õhukaitse ja tsiviillendurite organisatsiooni Eesti Aeroklubi vahel leping, millega viimane pidi hoolitsema reservpilotide eest, treenides neid 20 lennutunni ulatuses aastas.⁹

Kokkuvõtvalt võib öelda, et Eesti Vabariigis olid tsiviil- ja sõjaväevaldkonnad demokraatlikul põhimõttel nii eraldatud kui võimalik, ent see ei välistanud igati vajalikku ja mõlemapoolselt kasulikku koostööd.

Õhukaitse ja vaatlusvõrgustiku teke

1930. aastal loodi Eesti sõjaväkke kolmas väeliik – õhukaitse. See koosnes Tallinnas asuvast õhukaitse staabist, samas asusid lennukool, lennubaas, õhukaitse suurtükiväegrupp, värskest loodud 3. üksik lennuväedivisjon ja aastail 1932–1939 ka üksik merelennusalk. Rakveres paiknenud 1. ja Tartus 2. üksik lennuväedivisjon pidasid oma ajalugu ulatuvat tagasi Vabussõja aegadesse.

Väeliigi ülemaks määrati endine Kindralstaabi I osakonna ülem kolonel Richard Tomberg. Ta oli oma alale väga pühendunud, täiendades end pidevalt ning nõudes pidevat õppimist ka oma alluvailt. Eespool mainiti teatud anarhialaadsete tegevuste keelamist; alates 1932. aastast tõhustati lennutreeninguid öösel ja halbades ilmastikuoludes jne. Richard Tombergilt pärineb ka ehk selgeim visioon Eesti õhujõudude tulevikust,¹⁰ mis küll ei teostunud nii üleüldise vahendite puuduse kui ka väeliikidevahelise konkurentsi pärast.

Tavaliselt korraldati õhukaitstes igal aastal kolm peamist õppust. Lennuväeosadel oli tavapärase talvine ja suvine laager, õhukaitse suurtükiväegrupil oli eraldi laager suviti, sest neil oli Tallinna lähedal oma väljaõppeala.

Eesti on liiga väike riik, et jääda püsima pärast ulatuslikku strateegilist pommitamist. Kõik väärtuslikud sihtmärgid asuvad mis tahes naaber-

---

⁹ Eralennuasjandus ja kirjavahetus lennusealtside ja lennuühingutega, 1937, ERA 526.1.73, 8–9.

¹⁰ Õhukaitse koosseisudest, ERA 526.1.280, 40–49.

riigist tulevate pommitajate lennuulatuses. Teisest küljest on Eesti hõredalt asustatud ning seetõttu polnud mõtet ehitada välja eraldi tsiviil- ja sõjaväe traatsideliine. Õhukaitse oli esimene, kes võttis püsivalt kasutusele lühilaine raadiosidevõrgu, kuid kahjuks puudusid ressursid selleks, et varustada kõik vaatluspunktid vastavate raadiojaamadega. Lisaks on raadiojaamade hooldamiseks ja käigus hoidmiseks vaja palju pädevamat isikkoosseisu kui tavaliste telefonide puhul.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et kui vaatlusvõrgustiku vaatluspostidel kasutati omavaheliseks sideks tsiviilliine, siis tsiviilelanike rakendamine teadete edastamisel oli ainult samm edasi. Siiski oli tsiviilorganisatsioonide kaasamine riigikaitsesega seotud ettevõtmisesse, mille vajalikkus ja vältimatus tundusid veidi ebaselge nii Kaitseliidule kui ka kaitseväele, kahtlemata julge samm.

1928. aasta suveõppustel pandi tähele, et sõduritel polnud passiivsest õhukaitsesest piisavalt teadmisi. Enamik neist isegi ei reageerinud õhuluurele. Esimene maauksuste õhutõrje häireplaan tehti 1931. aastal sõltumata uuest väeliigist. Kõikidel garnisonidel pidi oma tüübist hoolimata olema vastutegevuse plaan.

Aasta hiljem kirjutas õhukaitse aseülem kolonelleitnant Johannes Vellerind kaitseministrile, tehes talle ettepaneku lisada iga maaväediviisi juurde spetsiaalne õhutõrjeohvitser, kes alluks otse õhukaitse ülemale.¹¹

10. ja 11. mail 1932 korraldatud õhuvaatlusvõrgustiku harjutuse eesmärk oli kontrollida teadete edastamise kiirust ja jälgida mehitatud süsteemi juhitavust. Samuti oli see katse vajalik, et proovida järele kohalikku tsiviilteavitussüsteemi ja selle tehnilist seisukorda ning anda vaatluspostide isikkoosseisule harjutusvõimalus.

Võttes arvesse vastase eeldatavaid lähenemiskoridore Tallinnale kui peamisele sihtmärgile, kontrolliti kolme põhilist teekonda: üle Peipsi järve ja Paide kaudu, piki Soome lahe kallast ning Soome lahelt üle Vaindloo ja Keri saare vaatluspostide. Katseks moodustati neli lennukite salka Rakvere 1. ja Tartu 2. üksikust lennuväedivisjonist. Olles harjutuse peakorraldaja ja soovides ergutada koostööd eri väeliikide ja asutuste vahel,

---

¹¹ ERA 526.1.313, 41.

andis õhukaitse ülem kolonel Tomberg õhuvaatlusvõrgustiku katsetamisest teada piirivalve ülemale, 3. jalaväediviisi ülemale, pioneeripataljoni ülemale ja mereväe juhatajale.¹²

Nagu juba varem mainitud, ei mõistetud õhuruumi olulisust täielikult. Mitu aastat hiljem, 1934. aastal, ei olnud olukord palju parem. Vaatlusvõrgustikust saadi aru vähe ning aktiivsel õhutõrjel ja selle eriväljaõppel maaväeüksustes ning Kaitseliidus oli ainult teisene roll – ja nagu võiski oodata, oli tegelikkus ehk selle väljaõppe tulem veelgi hullem. 1934. aasta inspekteerimise järgi ei olnud õhutõrjeks mõeldud kuulipildujad tegevuseks piisavalt valmis. Olemas olid kõrged, õhutõrjeks sobivad kolmjalad, kuid puudusid õhutõrjesihikud.¹³ Samuti ei olnud näiteks ükski Virumaa Kaitseliidu mees huvitatud osalemast õhukaitse õhutõrje-väljaõppelaagris Viimsis. Enamgi veel, Virumaa üksuse ülem kirjutas Rakvere garnisoni ülemale, et „iga mees on Kaitseliiduga liitunud vabast tahtest”¹⁴ ja seega ei pea nemad laagrisse minema.

Raskustest hoolimata ja võib-olla just nende tõttu algas õhuvaatlusvõrgustiku mehitajate koolitus 1934. aastal Võrumaal õhukaitse suveharjutustel. Koostöös kohalike tsiviilametnike ja Kaitseliiduga anti koostööväljaõpe ligikaudu 400 inimesele. Nende ülesanne oli vastata häiretele, mehitada oma poste ja vajaduse korral tegutseda.

Ühele ametlikule tegevusplaanile kirjutas sõjavägede ülemjuhataja alla 10. augustil 1937. Varsti pärast seda käis leitnant Heino Tikk Prantsusmaal ja tegi märkmeid sealse samalaadse võrgustiku ülesehituse kohta. Tema märkmetest saame teada mitmest sarnasusest, milleks olid näiteks kesksed vaatluspostid, mis luuakse alles pärast häire saamist, tagala personal koosnes tsiviilisikutest jne¹⁵.

---

¹² ERA 521.1.352, 89–94.

¹³ Materjalid õhuvaatlusteenistuse ja õhukaitsekava kohta, 1927–1935, ERA 515.1.707, 2.

¹⁴ *Ibid.*, 22–23v.

¹⁵ Õhukaitse staabi II jaoskonna salajane kirjavahetus, 1938. Kaust nr. 11, Sidevarustus ja sidekorraldamine, ERA 526.1.268, 1–17.

Õhupaiskeüksuste tõrje

1935. aasta Kiievi lennundusnäitusel näidati maailmale nii õhupaiske- ehk õhudessantüksuste mõju ja võimalusi kui ka Punaarmee vastavaid võimeid – eelkõige nende suurt koosseisu, milleni ei ulatunud II maailmasõja ajal ükski teine riik. Mitmes riigis käivitati kiirkorras langevarjukooolitus ja moodustati langevarjuüksused.

Õhudessantüksused võivad täita mitmesuguseid ülesandeid. Peamine eesmärk on vallutada mõni ala, jaam, risttee, lennujaam vms eesmärgiga halvata vastase iseseisev tegutsemisvõime ning siduda rindele suunduvad toetusüksused. Sõltuvalt õhudessantüksuse tugevusest peab see täitma oma eesmärgi kuni põhijõudude saabumiseni. Mõnel juhul on õhudessant ainuke võimalus eesmärgi täitmiseks, näiteks Kreeta vallutamisel 1941. aastal – Saksamaa liitlase Itaalia laevastik oli passiivne, Vahemerd valitses Briti laevastik ja seetõttu vallutasid saare Saksa langevarjurid.

Kõige kasulikum viis õhudessantüksust kasutada on maanduda langevarjudega lennuväljal või selle lähedal, võtta lennuväli enda valdusesse ja luua teistele maaväeüksustele võimalus maanduda lennukitega. Kuna 20. sajandi algupoolel olid raudteed suure tähtsusega, käskis sõjavägede juhataja kaardistada kõik suuremad maandumiseks sobivad väljad raudteejaamade läheduses, eriti ristteede ja oluliste jaamade juures. Kui ka vastane poleks saanud niipea kasutada raudteid enda järelveoks, halvanuks raudteeliinide läbilõikamine Eesti enda tagalateenindust rängalt.

Et parimate tulemuste saavutamiseks tuli halvata vastase lennuväli enda üksuse toomiseks lennukitega, muutusid need langevarjurite peamisteks sihtmärkideks. Seda mõisteti ka Eestis ja seetõttu määrati õhukaitse kasutuses olevate lennuväljade lähikaitse (välja arvatud Ülemiste tsiviillennuväli Tallinna külje all) kohalikele jalaväediviisidele. Ilmne oli vajadus kaasata tugevaid jalaväeüksusi, aga ka tanke juba maale laskunud langevarjurite vastu. Näiteks 1. diviisi palus kahte kergetanki kaitsma Rakvere õhubaasi ning ühte raske- ja kahte kergetanki kaitsma Narva ja Olgino lennuvälja. Tanke küsiti auto-tankirügemendi käest. Taotluse aluseks oli ilmselt auto-tankirügemendi varasem pakkumine üheksale kerge- ja neljale rasketankile, samal ajal seati tingimuseks, et

tankistid oleksid õhukaitse poolt¹⁶ – pole aga andmeid, et õhukaitse oleks asunud enda tankiste koolitama.

Täpsustusena olgu öeldud, et rasketanki all mõeldi I maailmasõja aegset Briti tanki Mark V ja kergetanki all Prantsuse Renault FT17 samast ajast. Need tankid olid nii füüsiliselt kui ka moraalselt vananenud, seega polnud neil erilist tähtsust tolleaegsel lahingutandril, kuid neil oli siiski mõningane mõju võitluses jalastunud langevarjurite vastu. Võrreldes raskejalaväega olid need sõdurid relvastatud tavaliselt ning neil puudusid näiteks tankitõrjerelvad. Rünaku esimene laine pidi kasutama ainult kergeid relvi, nende eesmärk oli vallutada mõni lennuväli või lihtsalt lage väli, kuhu lennukid saaksid järele tuua raskemat varustust ja relvastust. Seega ei tundu väheste vananenud tankide hajutamine lennuväljadele ressursside raiskamisena.

Õhukaitse juhatus andis endale selgelt aru, et pelgalt ametlike õhuvaatluspostide võrk ei suuda tagada õhuruumi täielikku kontrolli – selleks tulnuks luua õhuvaatluspunkt iga lagedama välja äärde. 1940. aasta kevadel said kõik telefoni omavad tsiviilelanikud käsu teavitada kohaliku Kaitseliidu staapi juhul, kui nad täheldavad vastase õhujõudude tegutsemist nende maja või talu lähedal.¹⁷

Võrgustik 1939. aastal ja selle struktuur

22. septembril 1939 kirjutas kindral Nikolai Reek¹⁸ alla ametlikule õhuvaatlusjuhendile ning see saadeti õhuvaatlusega tegelevatesse asutustesse oktoobri esimestel päevadel¹⁹. Eesti oli jätkuvalt jagatud kolmeks piirkonnaks, mis hakkasid vastutama oma alas olevate väiksemate piirkondade, sõjaväeringkondade eest. Viimased jagati omakorda rajoonideks. Sõja-

---

¹⁶ 1. diviisi staabi õhuvaatlusteenistusse ja õhukaitsesse puutuv kirjavahetus, 1940, ERA 515.1.842, 18–27.

¹⁷ *Ibid.*, 56.

¹⁸ 3. diviisi staabi õhuvaatlusteenistuse kava, ERA 521.1.461, 1.

¹⁹ 3. diviisi staabi materjalid kodanliku õhukaitse ja õhuvaatlusteenistuse kohta, ERA 521.1.457, 3–5.

väeringkonnad koosnesid tavaliselt ühest või kahest maakonnast, õhukaitse staap vastutas koostöö eest.

Igas ringkonnas loodi õhuvaatluskomandod, mille tööriistadeks olid õhuvaatluskeskpostid (ÕVK), õhuvaatlussidepostid (ÕVS) ja tavalised õhuvaatluspostid (ÕVP).

Õhuvaatluspostid

Peamised nõuded õhuvaatluspostile olid võimalikult hea nähtavus igas suunas, piisav kaugus järvedest, jõgedest, soodest jne (vältimaks vee tõttu tekkida võivat udu ja piiratud nähtavust) ning piisav kaugus tehastest, suurematest liiklusteedest ja inimrohketest kohtadest (vältimaks liigset müra, mis võiks summutada lennukimootorite häält). Teisest küljest pidi ÕVP-l olema püsiv telefoniühendus ning võimalikult lähedal pidid paiknema postkontor, telegraaf ja telefonikeskjaam.

Võttes arvesse neid tingimusi ning tundes Eesti maastikku, loodust ja metsaga kaetud maa osakaalu, oli selge, et peaaegu kõigis piirkondades oli vaja paigutada õhuvaatluspost mõnda torni. Seetõttu kasutati paljusid kirikuid, tuletõrjekomandode torne, majakaid, ka lossitorne jne. Tänu kõrgusele ja heale nähtavusele igas suunas oli võimalik hoida vaatlejate arvu väiksena, teisest küljest aga olid need kohad hõlpsasti avastatavad kas või kaardiluure põhjal.

ÕVP baasvarustusse kuulusid telefon, ajamõõtja, binokkel, päikeseprillid, piirkonna kaart mõõtkavas 1 : 50 000 või 1 : 200 000²⁰, kompassid, posti teenistusjuhendid, kooditabelid, sideskeemid, töögraafikud ning seadmed lennuki kõrguse ja lennusuuna kindlaksmääramiseks.²¹ Kõik mainitud vahendid olid määratud juba 1934. aasta käsus.²²

Enamiku ÕVPdest, eriti sisemaal, mehitasid Kaitseliidu liikmed.²³ Mõningad postid, mida mehitasid teised asutused, täitsid õhuvaatluse

²⁰ Tavaline kaart oli mõõtkavas 1 : 50 000 ning kaarti mõõtkavaga 1 : 200 000 kasutati ainult rannikul (autori märkus).

²¹ Narva sõjaväeringkonna õhuvaatlusteenistuse kava, ERA 526.1.57, 5–7.

²² Materjalid õhuvaatlusteenistuse ja õhukaitsekava kohta, 1927–1935, 54.

²³ 3. diviisi staabi õhuvaatlusteenistuse kava, ERA 521.1.461, 4.

rolli teisejärgulise ülesandena, näiteks piiri- ja rannavalvepostid jne. Nende töötajad olid tavateenistuses – nad pidid käituma õhuvaatluspostina ainult siis, kui märgati mõnd lennukit.²⁴

Õhuvaatluspostid olid mehitatud ainult valgel ajal, kuid 18. juunist 1940 kästi osadel postidel, näiteks Rakveres, töötada pidevalt.²⁵

Õhuvaatluskeskpostid

Õhuvaatluskeskpostid vastutasid sidesüsteemide ja koostöö eest, täites harilikult ka ise vaatlusposti ülesandeid. Ka varustus oli neil sarnane; ÕVK varustusele oli lisatud raadiojaam ja telegraafiaparaat koos kooditabelite ja sideskeemidega ning kogu Eesti kaart mõõtkavas 1 : 200 000.²⁶

Võrgustiku kasutada olnud raadiojaamad kui teisese sidevõrgu vahendid koos telegraafijaamadega kuulusid sõjaväele või Kaitseliidule. Olukorras, kus ei toiminud ei traatsideliinid ega raadioside, tuli kasutada „muid kiireid sidevahendeid”,²⁷ kuigi neid pole täpsustatud. Et tavalistel vaatluspostidel puudus raadiotehnika, muutusid nad traatside katkedes kasutuks. Loomulikult tuli katkenud liine parandada nii ruttu kui võimalik – seda peeti tavaliseks ka rahuajal.

Muu varustus – binokkel, kaardid, mõõteseadmed jne – oli tavaline ning see tuli ette valmistada rahuajal.

Õhuvaatlussidepostid

Õhuvaatlussidepostide olemasolu ei olnud ilmtingimata vajalik – neid kasutati teadete vahendamisel kesk- ja vaatlusposti vahel olukorras, kui keskpost pidi teenindama oma piirkonnas liiga paljusid vaatlusposte või kui sideliinid olid liiga pikad.

²⁴ 1. diviisi staabi Viru-Järva õhuvaatluspiirkonna õhuvaatlusteenistuse kava, ERA 515.1.833, 3.

²⁵ 1. diviisi staabi õhuvaatlusteenistusse ja õhukaitsesse puutuv kirjavahetus, 1940, 26.

²⁶ Pärnu-Viljandi õhuvaatlusringkonna õhuvaatlusteenistuse kava, ERA 526.1.58, 7.

²⁷ 3. diviisi staabi materjalid kodanliku õhukaitse ja õhuvaatlusteenistuse kohta, 5.

Sidepostid olid tavalised rahuaja telefoni- ja telegraafijaamad, mis olid varustatud teabe kiireks edastamiseks vajalike vahenditega. Pärast häiret olid kõik postkontorid, telegraafijaamad ja telefoniliinid (nii tsiiviil- kui ka sõjalised) kohustatud edastama esmatähtsaid sõjalisi teateid ööpäev läbi.²⁸ Erinevalt õhuvaatluskeskpostist ei täitnud õhuvaatlussidepost tavaliselt õhuvaatlusposti ülesandeid.

Õhuvaatlusringkonnad

1. õhuvaatlusringkonnal – täpsemalt öeldes 1. jalaväediviisi vastutusallas – oli kokku viis raadiojaamadega varustatud õhuvaatluskeskposti: Narvas, Rakveres, Tapal ja Paines ning Jõhvi Kaitseliidu kohaliku maleva staabis.

Teises ringkonnas (2. diviisis) olid keskpostid Petseri, Võru, Valga ja Tartu Kaitseliidu staabi juures. Kolmandas õhuvaatlusringkonnas (3. diviisis), mis kaitses tagalat, pealinna ja saari, oli kõige keerulisem vaatluspostide võrgustik. Nagu kombeks, paiknesid neli nendest kohaliku Kaitseliidu staabi juures (Lääne, Saare, Pärnu ja Viljandi malev) ning kogu Eesti õhuvaatluskeskpost paiknes Tallinnas. Sellesse võrgustikku kuulus ka Kärkla piirivalvepost, raadiosidepost Lihula postkontori juhataja erakorteris, kaks Saaremaa vaatlusposti – Leisi ja Kihelkonna – paiknesid kohalike Kaitseliidu liikmete korterites ning kolm posti Ruhnul, Sõrves ja Ristnal kuulusid rannavalvele.²⁹

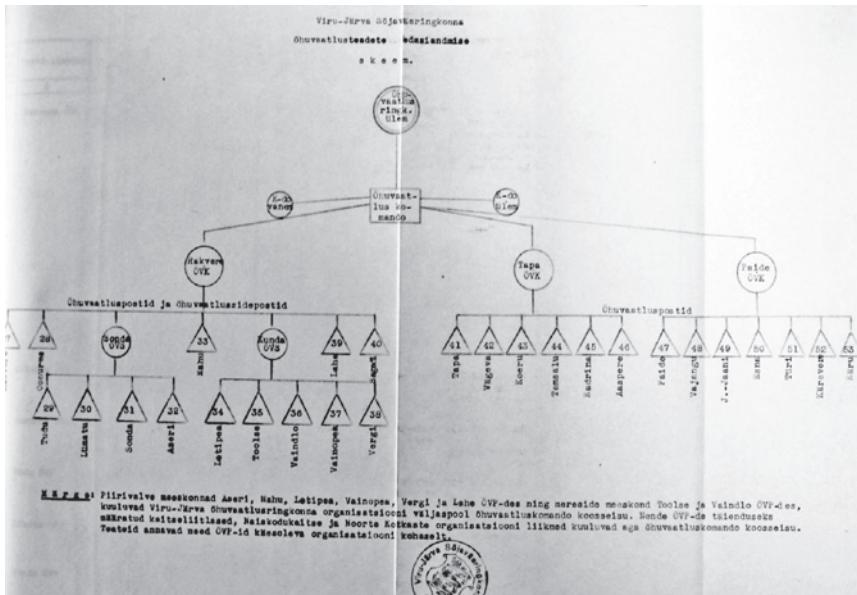
Isikkoosseis

Võrgustik mehitati kuue asutuse töötajast: õhukaitse, Kaitseliit, merevägi, piirivalve, postiteenistus ja raudteede talitus. Esimesed kaks olid kõige olulisemad, sest mereväe ja piirivalve roll hõlmas õhuvaatlust ning ka sidepostide piiri- ja rannaaladel. Vaatluspostide mehitamiseks pakkus

²⁸ Pärnu-Viljandi õhuvaatlusringkonna õhuvaatlusteenistuse kava, 10–14.

²⁹ 3. diviisi staabi materjalid kodanliku õhukaitse ja õhuvaatlusteenistuse kohta, 22.

Õhuvaatlusteadete edasiandmise skeem Viru-Järva sõjaväeringkonnas. Eesti Riigiarhiiv

System of intermediate messages in the aerial observation area of Viru-Järva military district

inimesi Kaitseliit, side eest vastutasid postiteenistus ja raudteede talitus. Täpsustuseks: kõnealusel ajavahemikul kuulusid Eesti merekindlused koos oma raskesuurtükkide, vaatlusvõrgustiku ja muude osadega mereväe koosseisu.

Posti mehitanud inimeste valik sõltus piirkonnast: sisemaal paiknenud postid sõltusid põhiliselt Kaitseliidust, piiri- või rannikuäärsed postid kaasasid inimesi merekindlustest, piirivalvest, meresidest või isegi veeteede ametist (viimane kaasati siiski ainult ühel korral Harju ringkonnas, kus võrgustik kasutas tulelaeva Tallinn).³⁰

Võrgustikul olid püsi- ja ajutised töötajad. Neist esimesed töötasid ainult kolme tüüpi postidel: komando staabis juhtiv ohvitser ja sideall-

³⁰ 3. diviisi staabi õhuvaatlusteenistuse kava, 16–19; Piirivalve Tallinna jaoskonna õhuvaatlusteenistuse kava, ERA 979.1.1066, 14.

ohvitser, keskposte mehitasid juhtiv allohvitser ja nõutud arv sidespetsialiste. Tavalisi vaatlusposte mehitasid vaatlusposti vanem ja tema abi, välja arvatud Tallinna ja Harju piirkonnas, kus alluti otse õhukaitsele.³¹

Häire korral pidid ajutised töötajad tulema postile. Konkreetse posti eest vastutav organisatsioon pidi tagama ajutise töötaja majutuse, toitlustuse, arstiabi ning töötasu.³² Kõik relvakäsitsemist õppinud mehed relvas-tati vintpüssi ja 45 padruniga.³³

Pärast häire andmist kutsuti õhuvaatluskeskpostidesse sidemehed Kaitseliidust ning selle allorganisatsioonidest Naiskodukaitse ja Noored Kotkad. Tavalisi vaatlusposte mehitas vahetustega kuus sidemeest, keskpостidele aga eraldasid need allüksused sidemehi kohapealset vajadust mööda. Pärast häire saamist mehitati ka sidepostid postiteenistuse ja raudteede talituse sidetöötajatega.³⁴

Kokkuvõtvalt: õhuvaatlusvõrgustik hõlmas kuut organisatsiooni. Neli nendest olid otseselt seotud sõjaväe või julgeolekuga, postiteenistus ja raudtee lisati side-eesmärkidel, kuid need olid seotud ka kõige hõlpsamini haavatava taristuga. Nende mõlema peamine ülesanne oli hoida sideliinid töökorras nii sõja kui ka rahu ajal.³⁵

Võrgustiku tegevuse algus

Kirjeldatud võrgustiku tähtsaim eesmärk oli hoiatada Tallinna, mis arvati olevat peamine sihtmärk Eestis. Tallinn pidi saama hoiatuse piisavalt varakult, seega viis kõikidest ÕVKdest sideliin otse sealsesse õhukaitse staapi. Kuna strateegilised pommitajad võisid rünnata öösel, tuli linn selleks ajaks pimendada. Ettevalmistusi selleks tehti 1930. aastail ning 1939. aasta 30. detsembril toimus pimendamise peamine harjutus. Eesti lennukid käisid tulemusi kontrollimas ning leidsid puudusi: elurajoonid

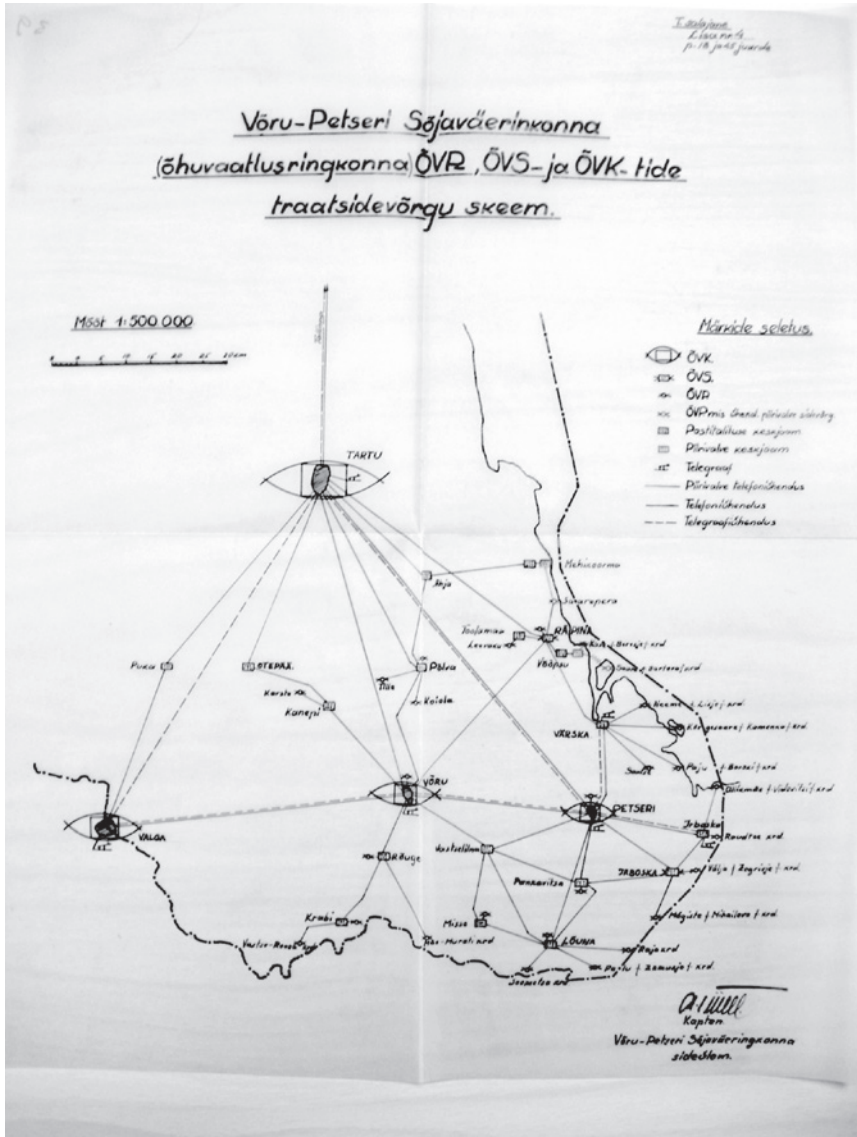
³¹ 3. diviisi staabi materjalid kodanliku õhukaitse ja õhuvaatlusteenistuse kohta, 4.

³² Narva sõjaväeringkonna õhuvaatlusteenistuse kava, 7.

³³ Pärnu-Viljandi õhuvaatlusringkonna õhuvaatlusteenistuse kava, 19.

³⁴ 3. diviisi staabi õhuvaatlusteenistuse kava, 1–4.

³⁵ *Ibid.*, 12–14.

2. õhuvaatlusringkonna (2. jalaväediviisi ringkond) traatsidevõrgu skeem. Eesti Riigiarhiiv

The landlines network system of 2nd Aerial Observation District (Area of responsibility of 2nd Infantry Division)

olid korralikult pimendamata ja vastase lennuvägi oleks linna tõenäoliselt üles leidnud.³⁶

Pärast kindral Reegi käske saadi tagasisidet eri ringkondadest ja sõltuvalt kohalikest tingimustest tehti parandusettepanekuid. Näiteks Hiiu maal olid ainult tavalised ÕVPe koos Kärklas asuva ÕVSiiga, kus teateid pidi edastatama Saaremaal asuvasse ÕVKsse. Eesti ja Nõukogude Liidu vahel sõlmitud baaside lepingu kohaselt paigutati suur hulk Nõukogude vägesid Hiiumaale, seepärast omandas see saar väga suure tähtsuse. Saare-Lääne ringkonna ülem kirjutas koostöös õhukaitsega 3. diviisi ülemale kirja, kus tegi ettepaneku muuta Kärkla sidepost keskpostiks ja seada sisse selle otseühendus mandril asuva Haapsaluga. Lisaks teabete-konna lühendamisele oleks olnud tagatud ka dubleerimine, sest Hiiumaa ja mandri vahel oli kaks teineteisest sõltumatut sidekaablit, Saaremaa ja Hiiumaa vahel aga oli vaid üks ning selle katkemisel oleks tulnud teha ettearvamatu hulk ümberkorraldusi.

Turva- ja hajutamiskaalutlustel otsustati jätta oma alalistesse asukohtadesse ka Kaitseliidu raadiojaamad, mis oleks võinud võrgustikuga ühendada. Selle asemel ehitati jaamade ja õhuvaatluskeskpostide vahele telefoniliinid.³⁷ Sellega kulutati teate edastamiseks küll lisa-aega, kuid välditi ohtu, et lennuväe rünnakul õhuvaatluskeskpostide vastu oleks hävinud ka raadiojaamad.

Samuti võib paranduste valdkonda kanda loobumise kohustusest registreerida kõik õhuvaatlusidepostist läbi käinud teated. Kui teateid on palju, siis takistab see kiiret tegutsemist, ning edaspidi kästi neid registreerida üksnes ülespoole minevate sideliinide rivist väljalangemise puhul. Kõikides muudes olukordades peeti seda ajaraiskamiseks. Ka loobuti nõudest teavitada kõigist nähtud lennukest³⁸ – näiteks Eesti enda lennukite puhul oleks see olnud tarbetu, kui mitte lausa kahjulik.

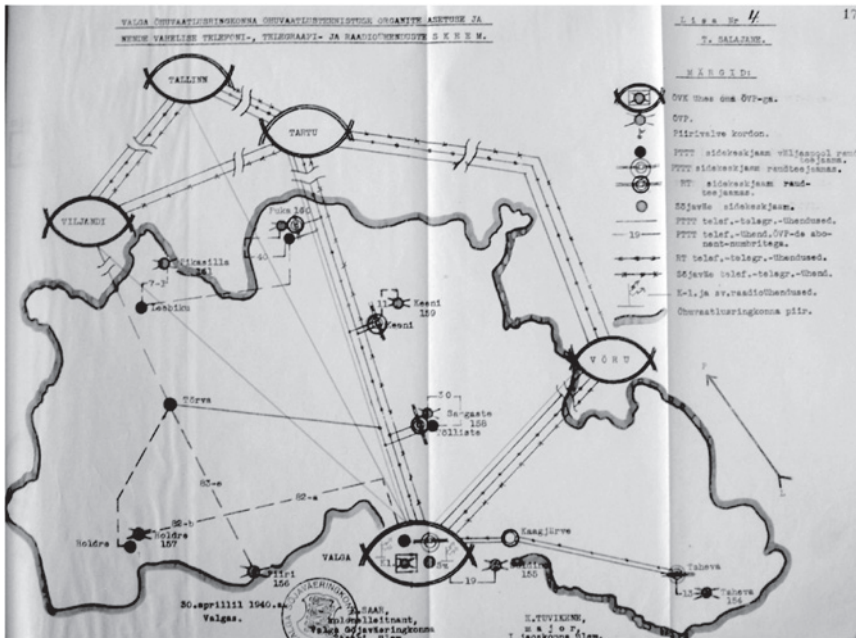
Nagu öeldud, oli raadiovõrk teise tähtsusega ja seda kasutati ainult hädaolukorras, kui traatside oli hävinud või kahjustatud. Raadiosideks

---

³⁶ Mika Raudvassar, „Õhukaitse Suurtükiväegrupp 1928–1940,” *KVÜÖA toimetised* 3 (2004): 229.

³⁷ 3. diviisi staabi materjalid kodanliku õhukaitse ja õhuvaatlusteenistuse kohta, 6–15.

³⁸ *Ibid.*, 20–21.

Valga maakonna sidesüsteem koos telegraafi-, telefoni- ja raadioliinidega. Tähelepanu ühendustele üle maakonnapiiri. Eesti Riigiarhiiv

Communications system with telegraph, telephone and radio connections of Valga county. Note the connections, crossing the county borders

määrati kolm sagedust, millest esimene oli põhisagedus ja käsu korral lülituti ümber teisele või kolmandale sagedusele. Kõik teated edastati ühesuunalisena, ilma et vastuvõtja oleks pidanud teadet kordama. Igaks juhuks edastati iga sõnumit kaks korda.³⁹

³⁹ 3. diviisi staabi materjalid kodanliku õhukaitses ja õhuvaatlusteenistuse kohta, 23.

Häiresõnumid ja nende klassifikatsioon

Kogu raadioside toimus kodeeritult, näiteks:

YL 15 de QK 9 Ö 158 KI 0815 3 km ede 5 pt ede kir 1500

Tähendus: *Valga õhuvaatluskeskpostil (kood: YL 15) on teade Tartu keskpostile (QK 9), et Sangaste vaatluspost (158) on märganud kell 08:15 kolme kilomeetri kaugusel edela suunas viit tundmatut pommitajat suundumas kirdesse kõrgusel 1500 meetrit.*⁴⁰

See sõnum oli selge ja struktureeritud, kuid tal on isegi kirjapanduna kaks nõrka kohta. Ühes kohas puudub numbrite vahel tühik ning segaduste vältimiseks pidi raadioühendus olema piisavalt hea. Teine ja märksa suurem probleem oli see, kui vastase sideluure oleks saanud selle sõnumi sisu enda valdusesse ja oleks sellest aru saanud. Pannes kokku enda lennuteekonnad ja -ajad, oleks olnud võimalik hõlpsasti määrata eestlaste õhuvaatluspostide asukohad – seda enam, et need asusid tavaliselt kõikvõimalikes tornides. Sõnumis öeldi ju vastase lennukite asukoht enda, st vaatlusposti suhtes. Selline sihtmärgi osutamise viis oli tollal väga levinud, sealhulgas maasihtmärkide osutamisel. Alles II maailmasõja ajal mindi näiteks Soomes üle lihtsale sihtmärgi osutamisele, edastades ainult sihtmärgi koordinaate, mille põhjal pole võimalik vaatleja asukohta määrata.

On täiesti arusaadav, et ÖVPde asukohad olid salastatud. Võis olla kindel, et vastase luure tunneb postide asukohtade, nagu ka muu õhukaitsealase teabe vastu huvi. Eesti lennuväe vastu oli Nõukogude luure huvi tundnud juba palju varem.⁴¹

Võrgustiku tegevus

Õhuhäire tuli anda olukordades, kus õhuruumi sisenes tundmatu lennuk ilma etteteatamiseta, kui toimus mis tahes õhk-maa või õhk-õhk tuletegevus või Eesti maapealne õhutõrje oli ilma hoiatuseta tule avanud.

⁴⁰ *Ibid.*, 23–24.

⁴¹ Raudvassar, „Õhukaitse Suurtükiväegrupp,” 215–216.

Kui hoiatus anti piisavalt varakult, oli häire andmise õigus neljal inimesel: õhukaitse ülemal, 3. diviisi ülemal ja nende asutuste staabiülematel. Igal juhul tuli hoiatada kõiki üksusi Tallinna ringkonnas, kaasa arvatud mereväe üksusi. Häire puhul tuli käivitada piirikatteplaan ja seljataguse katteplaan, tänapäevases mõistes tagala katteplaan. Tegevusjuhised häire puhuks pidid olema igas püsivalt mehitatud postis ning neid hoiti suletud ümbrikus.⁴²

Tallinna õhuvaatluskeskpost pidi kahe tunni jooksul alates häire andmisest olema täielikus sõjavalmiduses.⁴³ Tänu sõjaväe sideliinidele said ka teised üksused Tallinnas häire kiiresti. Muudele üksustele, nagu 1. ja 2. lennusal Rakveres ja Tartus, tuli edastada häire kas raadio teel või kasutades maavägede traatsideühendusi. Et õhukaitses oli Eesti esimene pidevalt toimiv lühilainevõrk ja aastate jooksul oli selle sides esinenud häireid väga harva, siis oleks häire tõenäoliselt õigel ajal päralt jõudnud.

Baaside leping ja Talvesõda

Pärast Molotovi-Ribbentropi pakti sõlmimist oli Balti riikide saatus määratud. Lootnud viimse hetkeni rahvusvaheliste lepingute ja heade tavade kehtivusele, oli Eesti oma ettevalmistustes hiljaks jäänud. Eesti ja Nõukogude Liidu vahel sõlmiti baaside leping, millega toodi Eestisse Nõukogude vägesid, mille suurus ületas Eesti kaitseväge rahuaja koosseisu. Dominoefekti kohaselt tehti järgmised käigud Läti ja Leedu vastu ning ka need olid Nõukogude Liidule edukad.

Soome vastu aga samasugune käik ei õnnestunud. Soome sõjavägi oli palju paremini ette valmistunud: kevade ja suve jooksul kutsuti palju reservvägesid tegevteenistusse ning Karjala maakitsusele taasehitati kaitserajatisi. Enamgi veel, Soomel oli maapiir neutraalse riigi Rootsiaga. Tänu sellele oli võimalik pidada ühendust vaba, mittedõdiva maailmaga erinevalt punalaevastiku poolt piiratud Eestist. Soome ei lubanud oma

---

⁴² 3. diviisi staabi õhuvaatlusteenistuse kava, 14.

⁴³ Õhukaitse juhatause mobilisatsiooniplaani materjalid, ERA 526.1.180, 14.

territooriumile Nõukogude baase ning piiri taha koondunud Nõukogude armee ründas Soomet.

Paljud Nõukogude sõjalaevad peatusid Tallinna lahes. Juhuks, kui Soome lennukid peaksid sisenema Eesti õhuruumi ja õhutõrjekahurite laskeulatusse, laenati baaside lepingu alusel Eesti sõjaväele 12 õhutõrje raskekahurit Tallinna õhuruumi kaitse tugevdamiseks. Peale selle avasid mitu korda tule Nõukogude enda sõjalaevade õhutõrjesuurtükid ja 1940. aasta 4. märtsil maandus üks mürsk Eesti õhutõrjepatarei juures rannikul.⁴⁴

Nii ajaloolistel kui ka poliitilistel põhjustel ei meeldinud eestlastele baaside leping ega ka baasides asunud Nõukogude väed. Pärast Vabadussõda, võimuhaaramiskatset 1. detsembril 1924, piiril toimunud intsidente jne ei olnud lihtne pidada suurt idanaabrit oma sõbraks. Eriti relvajõududes tuli mõningaid ebameeldivaid korraldusi korrata – kuni selleni, et Nõukogude baasivägesid kästi kutsuda sõpradeks.⁴⁵ Mõisteid *sõber* ja *vastane* võib määrata ka käsuga.

Soome oli olnud Eesti üks kõige loomulikumaid liitlasi kultuurilistel, keelelistel ja ajaloolistel põhjustel, hoolimata sellest, et puudus samasugune ametlik sõjaline koostöö, nagu oli olnud näiteks Lätiga. Soome ja Eesti merejõud olid teinud koostööd viimased kümme aastat. Tõelise õudusunenäona tundus olukord, kus surve all sõlmitud lepingu alusel tuli tegutseda koos riigiga, kelle vastu oli end kakskümmend aastat sõjaks ette valmistatud. Enamgi veel, me pidime vaikides taluma, et meie „uus sõber“ sõdib meie loomuliku liitlase vastu. Raske oli kaitseliitlastel, kes pidid julgestama Punaarmee marssi baasidesse – oma rahva võimalike vaenuaktide eest.

Õhukaitse oli Talvesõja ajal ainus väeliik, mis oli ka tegelikus valmisolekus. Patareid asusid jäises pakases positsioonidel ümber Tallinna, toimis ka õhuvaatlusvõrgustik. Palju pabereid täideti teabega lendude kohta, peamiselt Nõukogude lennukite kohta. Lisaks paranes sõja ajal õhukaitse väljaõppe ja varustatuse tase. Lõpuks ometi peeti õhukaitset prioriteediks. Suurenes isegi õhukaitseesse määratud ajateenijate ning patareide

---

⁴⁴ Raudvassar, „Õhukaitse Suurtükiväegrupp,” 231.

⁴⁵ 1. diviisi staabi õhuvaatlusteenistusse ja õhukaitseesse puutuv kirjavahetus, 1940, 27.

ja relvade arv. Õhutõrjeüksused, kes kaitsesid elulise tähtsusega objekte (näiteks Männiku keskladu), olid saanud otse kindral Laidonerilt käsu tulistada kõik keelatud tsooni sisenevad lennukid alla hoolimata nende kuuluvusest.⁴⁶ Käsust pole võimalik välja lugeda, kas mõeldi ka tsiviillennukeid, millele oli juba varem ladude piirkonna õhuruumi sisenemine loomulikult keelatud.

Kokkuvõte

Eesti õhuseire oli 1930. aastail oma ajastu tasemel. See oli aeg, kui vaatlusvõrgustik oli peaaegu ainus viis saada pidevat usaldusväärset teavet riigi õhuruumis toimuva kohta. Võrgustik oli üles ehitatud kohalikke võimusi arvestades, sinna oli kaasatud erinevaid organisatsioone. Võrgustikku täiendati ja kohandati vastavalt muutuvatele oludele ning see tõestas oma toimimisvalmidust Talvesõja ajal.

Teisest küljest oli õhutõrjesüsteem – koos maaõhutõrje ja hävitajatega – sõjavägede ülemjuhataja kindral Johan Laidoneri sõnul kõige nõrgem osa Eesti kaitsesüsteemist. Peaaegu kõik õhukaitse uuendamise projektid (ka maaõhutõrje) olid ootejärjekorras. Olukord hakkas muutuma aastal 1940, kuid Nõukogude baaside tõttu oleks tulnud võidelda võõrvõimu vastu üksi ja liiga mitmel rindel.

II maailmasõda algas Eesti kaitsejõududele, eriti õhukaitsesele kõige halvemal ajal.

---

⁴⁶ Raudvassar, „Õhukaitse Suurtükiväegrupp,” 229–231.

Bibliograafia

Arhiivimaterjalid

Eesti Riigiarhiiv (ERA)

495 Sõjavägede Staap

515 1. Diviisi Staap

521 3. Diviisi Staap

526 Õhukaitse Staap

Kirjandus

Lappi, Ahti. *Ilmatorjunta ilmasodassa 1794–1945*. Helsinki-Vaasa: Ilmatorjuntasäätiö, 2000

Margiotta, Franklin D. *Encyclopedia of Land Forces and Warfare*. London, Washington: Brassey's, 2000

Raudvassar, Mika. „Viron Ilmapuolustus Talvisotaan mennessä II,” *Ilmatorjunta* 2 (2011): 24–28

Raudvassar, Mika. „Õhukaitse Suurtükiväegrupp 1928–1940”, *KVÜÕA toimetised* 3 (2004): 208–234

The aerial observation network in Estonian air defence

Mika Raudvassar

Mankind has been fighting since the beginning of time: first on land, then on sea, and since 1794 in the air as well. Different kinds of aircraft have nasty characteristics compared to the weapons used on land or sea – the speed and agility of the former being independent from the roads and other infrastructure. Since World War I it has been mentioned that aircrafts are extremely dangerous for the civilian population. For example, different organisations were formed for aerial observation matters in order to provide self-defence.

After the establishment of Air Defence, the third service arm in the Estonian Defence Forces, in 1930, such a network was created here. It involved six different organisations and three of them were clearly civilian. The network developed in the 1930s was put into action during the Soviet–Finnish Winter War as the Soviet bases were set up in Estonia after the Bases Agreement. It can be said that when World War II started, Estonian Air Defence was totally unprepared for it due the lack of resources in the field of active air defence.